בראשית רבתי — פרשת חיי שרה

(בראשית כג, א) מה ענין גנוחי ויליל בראש השנה, רבנין אמרו להזכיר מיתת שרה שבשעה שראה סמאל שלא קבלו ממנו אברהם ויצחק, הלך אצל שרה, א"ל בעלך היכן הוא, א"ל למלאכתו הלך, ובנך היכן הוא, א"ל עמו הלך, א"ל לאו כך אמרת שאין את עוזבת אותו שיצא עד הפתח, אמרה לו לא למלאכתם הלכו אלא לבית התפלה הלכו, אמר לה זקנה אין את יודעת שזהו שכך לקחו לשחיטה, כיון ששמעה התחילה לסופדו ומתוך בכיתה יצאה נשמתה, ולכך מתריעין לזכור מיתתה בעקדת יצחק כדי שירחם המקום על בניה. ומנין אתה למד שבאותה שעה מתה, שכן כתוב אחר עקדת יצחק ויהיו חיי שרה, ללמדך שעל דבר זה מתה. וא"ת כבר הפסיק הענין בבשורת לידת רבקה, לכך הקדים לידת רבקה למיתת שרה לקיים מה שנאמר בטרם תחיל ילדה (ישעיה ס"ו ז'). וכן שהע"ה אמר וזרח השמש ובא השמש (קהלת א' ה'), וכי אין אנו יודעים, אלא קודם עד שלא ישקיע הקב"ה שמשו של צדיק [זה] הוא מזריח שמשו של צדיק חברו.

(בראשית כג, ב) בקרית ארבע. וכי מה צריך לבאי עולם בכך, אלא שהיו ד' מלכיות עליה, זאת אומרת (י) [ת]תקרא על שמי [וזאת אומרת תקרא על שמי], והלא דברים ק"ו אם פסלת ארץ ישראל כך היו המלכיות מחבבות אותה, ק"ו לשבחה של ארץ ישראל. כיוצא בו צידונים יקראו לחרמון שריון (דברים ג' ט'), ובמקום אחר [ו]עד הר שיאון הוא חרמון (שם ד' מ"ח) מה צורך לבאי עולם, אלא שהיו המלכיות [וכו']. כיוצא בו ודנה וקרית סנה הוא דביר (יהושע ט"ו מ"ט), ובמקום [אחר] ושם דביר לפנים קרית ספר (שם ט"ו) וכי מה צורך [וכו']. כיוצא בו עלה אל הר העברים הזה הר נבו (דברים ל"ב מ"ט), ובמקום אחר הוא אומר (על) [אל] הר נבו ראש הפסגה (שם ל"ד א') וכי מה צורך וכו'.

(בראשית כג, טז) וישקול אברהם לעפרון. הה"ד עושק דל להרבות לו וגו' (משלי כ"ב ט"ז), זה אברהם, אמר [הב"ה] לא נפל לכבשן האש אלא לכבדני בעולם אני נותן לו שכרו, מיד הקנה לו הארץ קום התהלך בארץ לארכה ולרחבה (י"ג י"ז), ואחר שהקנה לו הארץ ובית קבורה לא היה [לו] לקבור מתו, וישקול אברהם, וכ"כ למה שיהא שכרו מרובה לעוה"ב, הוי עושק דל להרבות לו, זה אברהם. ולמה קורא אותו דל ע"ש יצר טוב שנקרא דל שנאמר טוב ילד מסכן וחכם (קהלת ד' י"ג). נותן לעשיר אך למחסור (משלי שם) זה לוט שלא היה בידו אלא מצוה אחת שקבל מלאכי השרת בביתו שנאמר ויעש להם משתה (י"ט ג'), אמר הב"ה הואיל ועשה משתה אחד הנני נותן לו שכרו בעוה"ז כדי שלא יהא לו פתחון פה לעוה"ב. ומה שכר נתן לו, אל תצר את מואב (דברים ב' ט'). ולמה קראו עשיר ע"ש יצה"ר שנאמר גם עינו לא תשבע עשר (קהלת ד' ח').

(בראשית כד, טו) והנה רבקה יוצאת. בת מלכים היתה ויצאת לשאוב אתמהה. א"ר לוי הכל היה צפוי לפניו, ובת מלכים שלא יצאת לשאוב נתן הקב"ה בדעתה והוציאה, מפני שהיתה רבקה ראויה לו לאשה ממעי אמה שנאמר אך הבל בני אדם (תהלים ס"ב 2') מה שאומרים פלונית תנשא לפלוני, כזב בני איש (שם), ומה מתקיים במאונים לעלות (שם) שהקב"ה שוקל במאזנים ומזווגן, ואימתי עושה הקב"ה כן משעת פקידה, הה"ד המה מהבל יחד (שם).

(בראשית כד, ל) ויהי כראות את הנזם. לכך היה רץ שהיה סבור שהפסידה, שכך אמר אלמלא לא הפסידה לא היה נותן לה נזמים וטבעות, מיד לקח כלי קרב ללכת להורגו. וכשמעו את דברי רבקה, הגידה לו אם היה המקום פנוי מע"ז שאל לה. ויבא אל האיש והנה עומד, באותה שעה היה תולה אליעזר ב' גמלים על כתפיו והעבירם את הנחל מפני שהיה טיט גדול בין הנהר לעיר. כיון שראה אותו עמד במעמדו, אמר מי יוכל להרוג גבור זה אין אנו יכולין לו אלא בסם המות, ולכך כתוב בלבן וירץ לבן אל האיש (כ"ד כ"ט), שבתחלה מזוין יצא שם להרגו, כיון שראה גבורתו החזיר כליו לבית ודקדק בדברים ויבא [אל] האיש כדי להכניסו לביתו ולהרגו בסם המות, הה"ד ויבא אל האיש.

(בראשית כד, לג) וישם לפניו לאכול. (כמו) [כיון] שנכנסו לבית הניח הקערה לפניו וסם המות בתוכה שנאמר וישם, וייסם כתיב, סם המות הניחו לפניו לאכול, מיד עמדה ברכת אברהם נכח מלאך והחליף הקערה לפני בתואל ואכל ומת באותו הלילה.

(בראשית כד, כז) בדרך נחני ה'. וכי מנין היה יודע אליעזר שהב"ה זמן לו בת בן אחיו לאשה, ומנין היה יודע שיתנוה לו, אלא כך אמר ממה שקפצה הדרך לפני אני יודע שיתנוה לי הה"ד בדרך נחני ה', ממה שנחני ה' בדרך אני יודע שבת [בן] אחי אדוני אקח משם.

(בראשית כד, לד) תני י"ג הם שלא טעמו טעם מיתה ואלו הן, מלחם העוף ודורו, חנוך בן ירד, סרח בת אשר, בתיה בת פרעה, יעבץ, חירם מלך צור, אליהו, עבד מלך הכושי, משיח, ודורו של יונדב בן רכב, נכדו של ר' יהודה הנשיא, ור' יהושע בן לוי, ואליעזר עבד אברהם. מלחם העוף מפני מה, מפני שכשאכלה חוה מן העץ ואח"כ הטעימו שניהם לכל הבריות, כיון שנתנו למלחם העוף לא רצה לאכול, אמר הקב"ה אני מעמידו לעולם להיות דוגמא לדורות, הוא ודורו(ה) [ו] עתידין להעיד זכותן של ישראל (ו)לעתיד לבא. ועדיין הוא באותה העיר שבנה מלאך המות ופרין ורבין ככל הבריות וכשמגיעין לאלף שנה הם מתמעטים עד שנעשים כאפרוח ומתחדשים כנשר ואינם מתים לעולם. חנוך, למה, שכל דורו היו רשעים גמורים והוא היה צדיק גמור ולפיכך נדמה למלאכי השרת. סרח בת אשר, מפני שמעולם היתה צדקת, וכשעלו בני יעקב ממצרים ומצאו ליוסף שהיה בחיים נסתלקה רוח הקדש מיעקב עד אותו יום שנאמר לו עוד יוסף חי (מ"ה כ"ו), באותה שעה אמר לה כן תחיי את לעולם, ונתקיים בה בעבור שהיתה צדקת ועדיין היא שמורה בג"ע. בתיה בת פרעה לפי שגדלה למשה והצילתו מן המיתה. יעבץ מפני שכל דורו צדיקים גמורים היו והוא היה גדול מכלם והוא עתניאל בן קנז. חירם מלך צור נכנס בג"ע ויצא, נכנס מפני שטרח בב"ה ולפיכך הושיבו בג"ע ת' שנה, לסוף נתגאה בלבו ואמר אל אני מושב אלהים ישבתי (יחזקאל כ"ח ב'), לפיכך אמר הב"ה ליחזקאל אמור לנגיד צור יען גבה לבך (שם), בעדן גן אלהים וגו' (שם י"ג), ולפיכך גרשהו מג"ע והוא בגיהנם, ולולא שרצה הב"ה לפרוע מחירם עדיין לא היה בית המקדש חרב, כביכול (לא) היה מתבייש הב"ה לשלוח יד בחירם, כיון שהרס בית המקדש נתן רשות למלאכי השרת לקבל ממנו דין שלם על כל מה שאמר נגד שכינה. אליהו למה, שהיה צדיק קנאי בן קנאי, לפיכך נתן לו ברית שלום לחיות עדי עד. עבד מלך הכושי על שרחם על ירמיה הנביא ע"ה והוציאו מן הבור, בקש עליו רחמים ירמיה ונתן לו חיים מאת הב"ה ונתן לו חיים לעולם. משיח למה, מפני שהיה בדורן של רשעים וראה אבותיו מלכי בית דוד עובדי ע"ז ומאס בהם ובחר בהב"ה ובקש רחמים על ישראל לצום ולהתפלל בעדם שנאמר והוא מחולל מפשעינו וגו' ובחברתו נרפא לנו (ישעיה נ"ג ה'), לפיכך גנזו כדי להושיע את ישראל בקבוץ גליות ולשמוח בהם בתחיית המתים. יונדב ודורו למה, לפי שהיה בדור רשעים, וכששמע בתוכחות שהיה ירמיה מוכיח את ישראל בימי יהויקים וצדקיה שעתיד בית המקדש ליחרב וישראל להגלות עמד והשביע בניו וכל דורו שלא יבנו בית וגו' למען תחיו ימים רבים (ירמיה ל"ה ז'), בשביל זה אמר הב"ה לא יכרת איש ליונדב וגו' (שם י"ט) ועדיין הם בארץ עדן ויחיו לעולם. נכדו של ר' יהודה הנשיא, מרוב ענותנותו וצדקתו שפל רוח מימיו לא נשא עיניו אפי' לאשתו כ"ש לאשת חברו, ומרוב ענוה ויראה זכה ליכנס בחיים בג"ע. ר' יהושע בן לוי למה, שלא נשא[ל] על שבועתו מימיו ומה שאירע לו עם מלאך המות. אליעזר מפני שאמר אני בן חם שקללו (חם) [נח] וזרעו עמו להיות לאחיו עבד עולם, מוטב לי שאעבוד לעובד השי"ת ולא אעבוד לעובד ע"ז, ונתגייר ועמד עם אברהם ללמוד ענוה וצדקה ומשפט. בא וראה ענותנותו שכאשר רצו לכבדו כבוד גדול בארם נהרים, הקטין עצמו ואמר עבד אברהם אנכי, ועוד שנחשד בדבר שאין בו.

(בראשית כג, ט) לאחוזת קבר. כדי שבניו הנופלת להם לאחוזה יוכלו לקבור שם מתיהם ולא יוכלו לערער עליהם היבוסים. וכי יבוסים היו והלא חתיים היו, אלא על שם העיר יבוס נקראו יבוסים.

(בראשית כג, יא - טז) לא אדוני שמעני. ר' יודא אמר לא קבלו עליהם האנשים למכרה לו לאחוזת קבר, אבל רצונם ליתנה לו לקבור שם שרה לבדה הה"ד נתתיה לך קבור מתיך. התחיל אברהם כורע ומשתחוה שימכרוה לו הה"ד וישתחו אברהם לפני עם הארץ וידבר אל עפרון. ר' יהודה אומר התחיל אברהם שופך תחנונים כדי למוכרה ולא קבלו ממנו, א"ל אנו יודעין שעתיד הקב"ה ליתן לך ולזרעך את כל הארצות האלה, כרות לנו ברית ושבועה שלא יירש זרעך את עיר היבוסי, ואנו מוכרים לך את מערת המכפלה בממכר כסף ובכתב עולם ואחוזת עולם. ומנין אתה אומר שכריתות ברית תבעו ממנו, שכן כתוב אדוני שמעני, א"ל עפרון מה שאתה אומר שתתן לי דמי השדה, ועוד שאתה אומר שאקח עוד יותר מדמיה, נתתי כסף השדה הרי שווי השדה, קח ממני. ועוד שתקח ממני מה שתרצה, הוי יודע שדמי השדה ארבע מאות קנטרי כסף, הה"ד ארץ ארבע מאות שקל כסף, וא"ר חנינא כל שקלים האמורים בתורה סלעים בר משקלי עפרון שהם קנטורין, ומה שאמרת קח ממני איני מבקש ממך אלא ברית שיהיה ביני ובינך, מה להלן ברית אף כאן ברית, ואח"כ את מתך קבור. מיד כרת עמהם ברית שבועה שאין ישראל יורשים ארץ היבוסי, היא ירושלים, כי אם ברצונם של בני יבוסי, ואח"כ קנה אברהם מערת המכפלה במספר כסף בכתב עולם ולאחוזת עולם, שנאמר וישמע אברהם אל עפרון על ברית השבועה, ואח"כ וישקול אברהם לעפרון את הכסף.

(בראשית כג, יב) וישתחו אברהם. רבנין אמרי ב' השתחויות שהשתחוה אברהם לפני בת חת עתיד הב"ה לפרוע לבניו שיבאו כל האומות וישתחו לפניהם, א' היתה בימי שלמה דכתיב וישתחוו לו כל מלכים (תהלים ע"ב י"א) וא' לעתיד לבא, אפים ארצה ישתחוו לך (ישעיה מ"ט כ"ג).

(בראשית כג, טז) וישקול אברהם לעפרון. הה"ד אמרת לה' אדני אתה (תהלים ט"ז ב'), אמר דוד רבון העולמים אני קורא אותך י"י מפני מה אין אתה מחזיק לי טובה, א"ל הקב"ה לקדושים אשר בארץ המה (שם ג'), לאברהם שידע אותי קודם מ"ת ושמר אותה שנאמר עקב אשר שמע (כ"ו ה'). ועליו נאמר מי עור כי אם עבדי (ישעיה מ"ב י"ט), בשעה שאמרתי לו לך לך מארצך (י"ב א') אמר אברהם (להקב"ה) להיכן אלך, א"ל אל הארץ אשר אראך (שם). וחרש כמלאכי אשלח (ישעיה שם) זה אברהם, שלחתיו למצרים ונטלו אשתו ממנו ולא הרהר אחרי. מי עור כמשלם (שם) השלמתי לו כל הארץ שנאמר קום התהלך בארץ (י"ג י"ז) ולסוף מתה שרה עליו ולא היה לו מקום לקברה עד שקנה מקום קבורתה בד' מאות קנטורי כסף ולא הרהר אחרי שנאמר וישקול אברהם.

בר נש חד שאל את ר"ג יפה אנו עושים שאנו משתחוים למעשה ידינו שאנו מכינים בכל שעה, א"ל מעשה ידיכם אתם רואים אותם אבל הם אינם רואים אתכם. אבל הקב"ה הוא רואה מעשי ידיו ואין מעשי ידיו רואין אותו, שנאמר כי לא יראני האדם וחי (שמות ל"ג כ'), לכך אינו נראה לבריות שלא ימותו שכן יחזקאל כשראה דמותו נשמטה נשמתו ממנו שנאמר ואראה ואפול על פני (יחזקאל א' כ"ח).

(בראשית כד, כב) ויהי כאשר כלו. כיון שראה אליעזר שהיו מעשיה טובים דומים למעשה אברהם, שהיא בידיה השקתו כשם שכתוב באברהם והוא עומד עליהם (י"ח ח') שהוא בעצמו שמש עליהם, וכל מעשיה במהירות כמעשה אברהם וגם השקתה הגמלים שרכב, כאברהם שאמר יקח נא מעט מים ורחצו רגליכם (י"ח ד'), לפי שרגליו של אליעזר הם הגמלים, בטח שהב"ה הצליח דרכו, שנאמר מיד ויקח האיש נזם זהב.

(בראשית כד, כ) ותמהר ותער. גדול כחה של רבקה מכחו של אברהם, באברהם כתוב וירץ לקראתם (י"ח ב'), וכאן כתוב ותרץ עוד אל (העין) [הבאר], באברהם כתוב וימהר אברהם האהלה (י"ח ו'), אף כאן ותמהר ותורד כדה (כ"ד י"ח), ותמהר ותער כדה.

(בראשית כה, יא) ויהי אחרי מות אברהם. ד' הם שנצעק עליהם במיתתם, אברהם, יהושע, שאול ומשה. אברהם דכתיב ויהי אחרי מות אברהם. את מוצא מאדם ועד אברהם עשרים דור ולא היו מכירין להב"ה עד שכשעמד אברהם נתן נפשו להכיר להב"ה והיה מאכיל לעוברים ושבים והורה הבריות להכיר להב"ה, כיון שמת אמר הקב"ה אוי לעולמי שאבד מנהיגו. יהושע שנאמר ויהי אחרי מות יהושע (שופטים א' א') משל לאדם שירד ארי ונצחו, אחרי ימים מת, אמר הב"ה עשו על קבורתו צורת אריה והיו אומרים אוי לזה שנצח הארי והוא מוטל כאן. כך יהושע העמיד את השמש והוא מוטל כאן שנאמר ויקברו אותו בגבול נחלתו בתמנת חרס (שופטים ב' ט'), כד"א האומר לחרס ולא יזרח (איוב ט' ז'). ד"א לפי שיהושע כבש הארץ והניח מן הגוים שנאמר ואלה הגוים אשר הניח ה' לנסות בם (שופטים ג' א'), כיון שמת יהושע אמרו ישראל אוי מי יעשה לנו מלחמה. שאול, שנאמר ויהי אחרי מות שאול (ש"ב א' א'). את מוצא שאול עדן את בנות ישראל, שכן דוד מקונן עליו בנות ישראל אל שאול בכינה וגו' (שם כ"ד), כיון שמת צעקו ואמרו וי, הוי ויהי אחרי מות שאול. משה, שנאמר ויהי אחרי מות משה (יהושע א' א') לא עמד אדם בעולם מרוצה לישראל ולאביהם שבשמים כמשה, כיון שמת צעקו העליונים והתחתונים ואמרו וי, הוי ויהי אחרי מות משה.

(בראשית כג, א) כ"ב נשים כשרות היו בעולם ואלו הן שרה, רבקה, רחל, לאה, סרח בת אשר, יוכבד, מרים, בתיה בת פרעה, דבורה, צללפונית אשת מנוח, חנה, אביגיל, מיכל, בת שבע, אבישג, חולדה הנביאה, יעל, אסתר. ומכלן לא ייחס שנותיהן אלא שרה בלבד, ולמה כן, להודיע בן כמה שנים היה יצחק כשנעקד. כתוב ואם שרה הבת תשעים שנה תלד (י"ז י"ז), י' שנים למאה וכ"ז למיתת שרה הרי ל"ז, לפי שבאותה שעה נעקד יצחק. ד"א למה ייחסה לפי שהיתה ראש לכל האמהות.

שני חיי שרה. כתוב ב"פ לחיים, לפי שהחזירה הכתוב לימי נערותה.

(בראשית כג, י) לכל באי שער עירו. מלמד שנעלו כל דלתותיהם ובאו לגמול חסד לשרה. ולפי שכבדו לאברהם וגמלו חסד עמו נתן להם שלוה גדולה, הה"ד ושם חברון לפנים קרית ארבע האדם הגדול בענקים הוא (יהושע י"ד ט"ו) [זה] אברהם שהיה גדול בעיני הענקים שהיו בחברון, ובזכות כך והארץ שקטה ממלחמה (שם).

(בראשית כד, א) ואברהם זקן. זה קן, שאברהם הוא קנין העולם ויסודו, לולי אברהם לא נתקיימו שמים וארץ, שנאמר אלה תולדות השמים והארץ בהבראם (ב' ד') א"ר אבא הן הן אותיות של אברהם.

(בראשית כד, טז) בתולה ואיש לא ידעה. א"ר יוחנן לא נבעלה אשה ממבול לשמונה תחלה אלא רבקה.

(בראשית כד, סד - סה) ותרא את יצחק. צפת שידו שטוחה, הרהרה תאוה שכיבת בעל. ד"א ותרא את יצחק צפת שעשו הרשע יצא ממנה, מיד נזדעזעה ונפלה מן הגמל. ומנין אתה יודע שעשו הרשע צפת שכן היא שואלת לעבד מי האיש הלזה, זה עשו שכתוב ולמה זה לי בכורה (כ"ה ל"ב), וכיון שנפלה נעשית מוכת עץ, יצא דם בתולים על הארץ, מיד אמר הקב"ה לגבריאל רד ושמור את הדם שלא יקרוש ושלא יסריח ושלא ישנה מראהו.

(בראשית כד, סז) עד שלא נשא אדם אשה אהבתו הולכת אחר הוריו, משנשא, אהבתו הולכת אחר אשתו שנאמר וינחם יצחק אחרי אמו.

(בראשית כה, יא) וישב יצחק עם באר לחי ראי. למד הכתוב שנהג יצחק כבוד בהגר אפילו לאחר אביו שלא טרדה מבית אביו, מכאן אמ' (לה) [לא] כתב לה את תהא יתבה [בביתי ומתזנא] מנכסי כל ימי מיגר ארמלותיך חייב שהוא תנאי ב"ד. כשם שעשה יצחק להגר שישבה על הבאר ואמרה לחי העולמים ראה בעלבוני.

(בראשית כה, יב) ואלה תולדות ישמעאל. תלדת חסר תרין ווי"ן לומר שאין (ידות) [זכות] נזכר[ת] להם לעתיד לבא. ומזה ראה הכתוב ליחס תולדותיו גו'.